

Dvärglåsbräken på ny lokal i Roslagens skärgård

Det krävs nog både tur och skicklighet för att hitta en ny växtplats för dvärglåsbräken, en verklig lilleputt bland ormbunkarna. Kristoffer Stighäll besitter båda egenskaperna!

TEXT OCH FOTO: KRISTOFFER STIGHÄLL

Fältinventeringen av Upplands flora var egentligen avslutad redan förra säsongen. Men som alla vet så brukar slutdatum för jätteprojekt tendera att förskjutas. Särskilt vi som varit mycket i skärgården och som har egna båtar ombads därför ändå att komplettera rutorna även sommaren 2004. Särskilt sådana rutor som vi besökt i början av projektet hade fortfarande en hel del luckor.

Den 27 juni 2004 begav sig min fru och jag ut på en paddeltur i Roslagens mellersta skärgård, närmare bestämt till öarna runt Arholma. Vi hade tänkt paddla runt Idö, en ö som jag var med och inventerade vid projektstarten för tio år sedan. Förhoppningen var att kunna påvisa växande bandtång *Zostera marina* på någon av sandbottnarna på öns exponerade utsida. I bakhuvudet hade jag också en gammal uppgift om att det ska ha hittats vårtåtel *Aira praecox* på ön.

Dvärglåsbräken är en oftast mycket liten blekgrön, flerårig ormbunke, vars sterila bladskiva utgår från stjälkens bas. Bladets utseende varierar starkt från helt till trefingrat, parflikigt eller parbladigt. Sporangiesamlingen är smal och långskaftad. Arten växer på sandig gräsmark, ofta vid stränder, i Europa, Asien och Nordamerika.

Botrychium simplex is very small moonwort whose sterile blade is entire, pinnately lobed or pinnate and is inserted at the base of the leaf. The fertile panicle is narrow and far over-tops the sterile blade.

Jag har besökt ön flera gånger på senare år och just letat efter vårtåtel på sandmarker på utsidan av ön. Hittills dock resultatlöst. Med tanke på att artens förekomst här utgör en av de allra nordligaste utposterna vore det ju himla kul om den fanns kvar.

När vi paddlat några timmar och befann oss vid en del av Idö som vi inte varit på tidi-

Växtplatsen för dvärgläsbräken på Idö utgörs av en torr strandäng med bland annat blodnäva, gräslök och tjärblomster. *Botrychium simplex* was found in 2004 on a dry seashore meadow on the island of Idö in Uppland.

gare så beslöt vi att landstiga och äta lunch. Solen stekte och det var massor av fjärilar och blomflugor på stranden. Efter en välbehövlig matbit gick jag iväg för att undersöka den ännu utforskade udden av ön. Men jag hann inte så långt. På udden fanns nämligen en fantastisk prunkande äng. Hällarna lyste intensivt av blommande blodnäva *Geranium sanguineum*, tjärblomster *Viscaria vulgaris* och gräslök *Allium schoenoprasum*. På en gräsläck stod en grupp med utblommade Adam och Eva *Dactylorhiza sambucina* tillsammans med vårarv *Cerastium semidecandrum*, bergbräsma *Cardamine hirsuta*, brudbröd *Filipendula vulgaris* och luddlosta *Bromus hordeaceus*.

En utblommad vårfingerört *Potentilla crantzii* gjorde att jag satte mig ner mitt på ängen och började anteckna. Jordtacket var mycket tunt mellan hällarna och på en del ställen dominerade kopparbryum *Bryum alpinum*. Sanden lyste igenom lite här och var och det är nu jag – troligen av en ren slump – får in en ynkelig gulgrön växt i synfältet. Växten har ett skaft med sporgömmeställning på. En läsbräken! Kul! Det är alltid trevligt att hitta läsbräknar och intresset har ökat och sökbilden blivit bättre under excursioner med bland annat Janne Edelsjö.

Men, den minimala läsbräken som jag nu hade framför min näsa hade dessutom bladet fäst vid basen på växten. Tanken svindlade; det kunde väl inte ...

Utan att ha vågat säga högt det jag tänkte fortsatte jag nu i snigelfart och med fokuserad blick att finkamma mosstuvorna. Och strax dök det upp en till och en till och två. Nu var det ingen tvekan längre. Jag hade gjort mitt livs fynd. Detta var dvärgläsbräken *Botrychium simplex*! Lycklig som ett barn studsar jag upp och rusar för att berätta om fyndet.

Väl tillbaka med kameran i hand så börjar en noggrannare genomletning av ängen. Detektivarbetet fortsatte i gott och väl en timme och det slutade med att jag hittat 38 exemplar. Av dessa var bara fem stycken runt 3–4 cm höga. Resten var betydligt mindre, ofta bara runt en centimeter eller ännu mindre. Men så gott som alla hade faktiskt sporgömmen.

Jag lägger mig ner på mage för att ta en bild på den största plantan och börjar fokusera. Ni som fotograferar vet att små växter kan vara knepiga att komma riktigt nära och fokuseringen stämmer aldrig. I ögonvrån ser jag en grupp rödaktiga små lostor. Återigen slår larmklockan igång. Detta är inte alls lostor, utan *Aira!*

Aktuella lokaler för dvärgläsbräken i Sverige

Dalarna	Grangärde sn, Norhyttan 1993 (Eriksson & Källström 1994) Norrbärke sn, mellan Stollberg och Schisshyttan 1996 (Westman 1996)
Uppland	Björkö-Arholma sn; Idö 2004 (K. Stighäll) Möja sn, Stora Nassa, Bredskär 1997 (Karlsson 1998) Singö sn, Kalvskäret, Svartklubbens lotsstation 1998 (Edelsjö & Nissling 1998)
Södermanland	Ornö sn, Nedergårdsö 1999–2000 (R. Karlsson & G. Odelvik: Rydberg & Wanntorp 2001)
Gotland	Fårö sn, Norsholmen 1980 (Fähræus 1981), ses ännu årligen (A. Nissling, muntl.)
Öland	Högby sn, Kesnäsudden norrut 2003 (Andersson & Gunnarsson 2003)
Halland	Skummeslöv sn (Jonsell 2000)
Skåne	Skanörs sn, Skanörs ljung 1998 (Olsson 1999, Mattiasson 2004)

I skuggan av fyndet av dvärgläsbräknarna, så ter sig vårtåtlarna kanske triviala. Det är dock alltid en skön känsla att faktiskt återfinna arter som ingen sett på mycket lång tid. Strax efteråt hittades ytterligare en grupp med vårtåtel uppe på en mindre häll.

Växtplatsen

Udden är omgiven av tät barrskog och hav. Avståndet mellan skogsbrynet och strandlinjen är som mest ungefär 30 meter. Hällar går i dagen på hela udden och jordtäcket är överallt tunt. Inslaget av fin sand och grus är stort. Mellan hällarna, som utgörs av en sur bergart, finns i lågpartierna sipperytor på finsediment. Det är här som kopparbryum breder ut sig. Lokalen liknar så till vida mycket den på Singö i norra Roslagen, och enligt uppgift även en av lokalerna på Åland. Singölokalen är nordligt exponerad till skillnad från denna och vegetationen runt om på denna lokal är rikare. Förekomsten av Adam och Eva och värklynne *Valerianella locusta* tyder på att sippervattnet troligen var kalkpåverkat. På en liten strandäng en bit ifrån växte både älvväxing *Sesleria uliginosa*, källört *Montia fontana*, slätterblomma *Parnassia palustris*, krissla *Inula salicina* och tätört *Pinguicula vulgaris*. Erfarenheten tyder på att dvärgläsbräken varierar stort mellan åren, säkert delvis beroende på vattentillgången.

Idö har en lång hävdtradition, särskilt med betesdjur. Vissa delar av ön uppvisar också tydliga spår efter lövtäkt. Den aktuella växtplatsen har säkert betats extensivt av betesdjur under

mycket lång tid. I dagsläget är dock betetrycket på ön alldeles för lågt och dessutom sker betet på tidigare åkermark. På sikt kommer växtplatsen att växa igen alltmer och man får anta att det kommer att påverka dvärgläsbräknarna negativt. Det finns all anledning att se över skötselplanen för naturreservatet.

Förekomst i resten av landet

I och med detta fynd finns idag tio aktuella lokaler med dvärgläsbräken. Därutöver är den känd från ett tjugotal gamla lokaler där den inte återfunnits. Med undantag från nyfynden i Dalarna, så utgör de sentida fynden enbart kustnära lokaler. Alla de uppländska återfinns idag på öar.

Populationsuppskattningar

Dala-lokalerna: Arten har alltid varit fåtalig och uteblivit vissa år, åtminstone på Grangärde-lokalen. Grangärde, som mest ca 20 ex 1994. Norrbärke, som mest 20 ex 1996. År 2004 lär den ha setts på båda lokalerna (J. Edelsjö, muntl.).

Stora Nassa, Uppland: Arten endast sedd två år, 1997 och 2000. Som mest fanns ca 200 ex år 2000 (R. Karlsson, floraväktarrapport).

Singö, Uppland: Upptäckt 1998 då 34 ex räknades. Har varit årlig sedan upptäckten, som minst 12 ex år 1999.

Ornö, Södermanland: Endast sedd två år, 1999 med tre ex och 2000 med två ex.

Fårö, Gotland: Sedd nästan årligen sedan upptäckten 1980. De senaste nio åren har

antalet varierat mellan ett åttiotal ex och som mest 331 ex år 1999 (A. Nissling, opublicerat).

Högby, Öland: Upptäckt 2003, då 22 ex räknades.

Skummeslöv, Halland: Årlig men fåtalig (mindre än 10 ex). Först publicerad i Flora Nordica år 2000.

Skanörs Ljung, Skåne: Upptäcktes 1998 då 400 ex hittades. Har varit årlig med som mest mer än 500 ex år 1999.

- Jag vill rikta ett varmt tack till kamraten Janne Edelsjö, som både har inspirerat mig till att leta efter låsbräknar och som lämnat synpunkter på texten. Det är också Janne som hjälpt till med uppgifterna om artens aktuella förekomst i landet och uppgifterna om populationerna.

Citerad litteratur

- Andersson, U.-B. & Gunnarsson, T. 2003. Äntligen – dvärglåsbräken *Botrychium simplex* återfunnen på Öland. – Krutbrännaren 12: 63–65.
- Edelsjö, J. & Nissling, A. 1998. Dvärglåsbräken, *B. simplex*, funnen på Singö i Uppland. – Daphne 1998: 53–55.
- Eriksson, G. & Källström, K. 1994. Dvärglåsbräken, *Botrychium simplex*, i Dalarna. – Svensk Bot. Tidskr. 88: 48.
- Fähraeus, G. 1981. Nya gotländska *Botrychium*-fynd. – Svensk Bot. Tidskr. 75: 97–101.
- Jonsell, B. (red.) 2000: Flora Nordica 1. Lycopodiaceae–Polygonaceae. – Bergianska stiftelsen, Stockholm.
- Karlsson, R. 1998. Segeltur och *Botrychium simplex*. – Daphne 9: 38–39.
- Mattiasson, A. G. 2004. Skånska kärlväxter i Natura 2000. – Länsstyrelsen i Skåne län, miljöenheten.
- Olsson, K.-A. 1999. Floraväktarverksamheten i Skåne, årsrapport 1998. – Lunds Botaniska Förenings medlemsblad 1999(1): 1–39.
- Rydberg, H. & Wanntorp, H.-E. 2001. Sörmlands flora. – Botaniska Sällskapet i Stockholm.
- Westman, G. 1996. En ny lokal för dvärglåsbräken, *Botrychium simplex*, i Dalarna. – Svensk Bot. Tidskr. 90: 159–160.

ABSTRACT

Stighäll, K. 2005. Dvärglåsbräken på ny lokal i Roslagens skärgård. [New Swedish locality for *Botrychium simplex*.] – Svensk Bot. Tidskr. 99: 17–20. Uppsala. ISSN 0039-646X.

Botrychium simplex was found on the small island and nature reserve of Idö in the province of Uppland in 2004. A total of 38 individuals was found, ranging in size between 1 and 4 cm and almost all fertile. The habitat is a dry seashore meadow on sandy soil, which is slowly becoming overgrown because of too low grazing pressure. Accompanying species were, e.g., *Geranium sanguineum*, *Allium schoenoprasum* and, on patches with seeping water, the moss *Bryum alpinum*.

Kristoffer Stighäll är ekolog och arbetar med skogsfrågor och fåglar, särskilt vitryggig hackspett, hos Svenska Naturskyddsföreningen. Fritiden ägnar Kristoffer främst åt Roslagens natur och har där gjort flera florainventeringar

av skogar, skärgård och vissa utsatta arter.

Adress: Svenska Naturskyddsföreningen, Box 4625, 116 91 Stockholm

E-post: kristoffer.stighall@snf.se

Efterlyses:

Linnés monster

När Carl von Linné fann blomvarianten peloria av gulsporre *Linaria vulgaris* drog han en vidunderlig slutsats, nämligen att nya arter kan uppstå inom växtvärlden. Ny forskning har visat att blomformen uppstår via en speciell typ av mutation. Vi undersöker i naturliga populationer förekomsten och betydelsen av denna mutation som, ironiskt nog, verkar ha föga med artbildning att göra. Känner Du till förekomster av blomvarianten peloria hos gulsporre (se bild i t.ex. *Den virtuella floran*)? Vänligen kontakta då Emil Nilsson på Avdelningen för växtekologi, Uppsala universitet, Villavägen 14, 752 36 Uppsala (e-post: emil.nilsson@ebc.uu.se).